

17 Verandering en verankering

Taal en identiteit bij jonge Marokkanen

Abder El Aissati

Dat jonge bewoners van Lombok in Utrecht West, met een Marokkaanse achtergrond, zich van twee talen bedienen in hun dagelijkse leven behoeft nauwelijks bewijs. Onderzoek naar taalgebruik en taalkeuze van deze jongeren richt zich op de voorwaarden voor de keuze van de ene taal of de andere. Vaak is er sprake van meerdere talen die worden gebezigd door een spreker in een bepaalde situatie met een bepaalde spreker. Men spreekt dan van codewisseling. Een spreker van het Berbers, bijvoorbeeld, maakt uitingen waarin Berbers wordt gemengd met het Nederlands.

In dit essay wordt gekeken naar veranderingen in taalkeuzegedrag van sprekers van het Berbers, en veranderingen die op het niveau van de taal zelf optreden. In het eerste deel worden de volgende vragen beantwoord: in hoeverre wordt gebruik gemaakt van de moedertalen van jongeren van Marokkaanse afkomst in hun gesprekken met leeftijdgenoten en met oudere mensen binnen dezelfde gemeenschap? Blijft het Marokkaans Arabisch in Nederland, net zoals in Marokko, de rol van lingua franca vervullen onder Marokkanen met verschillende moedertalen? In het bijzonder zal de kwestie van identiteit in relatie tot taal worden behandeld door antwoord te zoeken op de vraag of jonge Marokkanen zich 'Marokkaan' voelen wanneer zij geen Marokkaanse taal spreken, en welke kenmerken belangrijk zijn om als lid van de Marokkaanse gemeenschap beschouwd te worden.

In het tweede deel worden vragen behandeld die te maken hebben met veranderingen in de structuur van het Berbers zoals dat in Ne-

derland wordt gebruikt, met name in naamvalsmarkering en woordvolgorde. Uit eerdere studies is gebleken dat deze twee aspecten gevoelig zijn voor verandering wanneer de taal onvolledig verworven wordt.

Data

Om antwoorden te vinden op de genoemde vragen werden drie groepen informanten benaderd. De eerste groep woont in Lombok, en werd vooral benaderd via het wijkcentrum 'Westside'. Deze groep bevat 24 jongeren. Omdat dit aantal te klein is voor een analyse, werden ook jongeren op een lyceum nabij Lombok gevraagd om deel te nemen aan het onderzoek. 30 jongeren hebben deel genomen, waardoor het aantal informanten tot 54 steeg. Beide groepen hebben vragenlijsten ingevuld, maar alleen aan de eerste groep werd gevraagd om naast de vragenlijsten ook een verhaal te vertellen, op basis van een prentenboek.¹ Het prentenboek bevat plaatjes zonder tekst. Het thema van het prentenboek is een verhaal van een jongen en een hond die hun kikker kwijt raken en op avontuur gaan, op zoek naar de vermiste kikker. Een happy end verenigt de vermiste kikker met de jongen en zijn hond. De verhalen werden verteld in het Tarifit Berbers of in het Marokkaans Arabisch, afhankelijk van de thuistaal van de verteller. In dit essay wordt gerapporteerd over de Berberse vertellingen (Voor de Marokkaans Arabisch data, zie hoofdstuk 18).

Om een vergelijking te kunnen maken tussen het Berbers in Nederland en in Marokko werden ook data in Marokko verzameld, bij 21 jongeren uit verschillende plaatsen in het Rif gebied (Noord-Marokko). Bij deze groep werd een zeer korte versie van de vragenlijst gebruikt. Deze bevat, naast persoonlijke gegevens, twee belangrijke vragen. De eerste ging over welke taal men zou gebruiken wanneer men iemand voor het eerst ontmoet. De tweede ging over taal en identiteit: kan iemand die geen Berbers spreekt als Berber beschouwd worden? Bij deze informanten werd ook een opname gemaakt van het kikkerverhaal.

¹ Mayer 1969.

Uitkomsten van de vragenlijsten

De volgende discussie betreft de 54 informanten uit Lombok en omgeving. Wanneer de resultaten van de groep in Marokko worden behandeld, wordt dat expliciet vermeld. De antwoorden op de vragen die te maken hebben met taalkeuze binnen het gezin laten patronen van taalkeuze met ouders, broers en zussen zien die overeenkomstig zijn aan resultaten van andere onderzoeken.² De algemene tendens is dat het Berbers en het Marokkaans Arabisch hoofdzakelijk met de ouders gesproken worden, terwijl met broers en zussen vaak Nederlands wordt gesproken, naast of in plaats van een Marokkaanse taal. Thuis wordt bij de meerderheid van de Berberstaligen het Tarifit gebezigd, en in de tweede plaats het Tashelhit (ongeveer 20% van de informanten). Meer dan de helft van de Tashelhit sprekers, tegen minder dan een kwart van de Tarifit sprekers, gebruikt ook het Marokkaans Arabisch thuis.

Met broers, zussen en leeftijdgenoten is het Nederlands de meest gebruikte taal. Meer dan de helft van de informanten geeft aan dat ze meestal met hun broers en zussen Nederlands spreken, de rest geeft aan naast het Nederlands ook een Marokkaanse taal te gebruiken. Het gaat hier niet om gescheiden talen; het is meer regel dan uitzondering dat twee of drie talen binnen hetzelfde gesprek worden afgewisseld. Als antwoord op de vraag welke taal wordt gebruikt om het eerste contact te leggen met Marokkaanse leeftijdgenoten, werd door meer dan 90% van de respondenten voor het Nederlands gekozen. De rest van de informanten kiest voor het Marokkaans Arabisch. Door het commentaar dat sommigen hebben geleverd bij hun antwoorden werd duidelijk dat ze voorkeur hebben voor het Nederlands omdat ze niet weten wat voor taal hun leeftijdgenoot spreekt: het Berbers (Tarifit of Tashelhit) of het Marokkaans Arabisch. Alhoewel dit commentaar een logische verklaring voor taalkeuze geeft, bleek naar aanleiding van meerdere vragen dat onbekendheid met de taal van de geadresseerde niet de enige reden is voor de keuze voor het Nederlands. Sommigen geven toe dat het 'gewoon makkelijker' is om Nederlands te gebruiken. Zo zeiden slechts enkelen dat ze naar

² Zie bijvoorbeeld Broeder & Extra 1995, El Aissati 1998, Aarssen, Broeder & Extra 1998, Aarssen & Jongenburger 2000.

een Marokkaanse taal overgaan wanneer blijkt dat hun gesprekspartner die ook spreekt.

Op de vraag welke taal wordt gebruikt om het eerste contact te leggen met leden van de eerste generatie, was het antwoord van de meerderheid (85%): het Berbers of het Marokkaans Arabisch. Twee informanten geven aan dat ze het Nederlands zouden gebruiken. Ook werd gevraagd of er sprake zou zijn van wisselen van taal wanneer blijkt dat een gesprekspartner van de eerste generatie ook Nederlands spreekt. Het antwoord van het merendeel (80%) was ontkennend. Bij het commentaar van sommige respondenten bleek dat ze zich ongemakkelijk zouden voelen als ze Nederlands zouden gebruiken. Bij anderen was het een kwestie van respect: men zou geen respect tonen wanneer men het Nederlands gebruikt met de oudere generatie!

Gezien de verschillen in moedertalen was het ook interessant om te weten of er behoefte is onder jongeren om elkaars talen te leren. De resultaten wijzen uit dat de meerderheid van de Berberstaligen het Arabisch wil leren (ongeveer 65%). Van de Arabischtaligen wil een minderheid het Berbers leren (40%). Redenen voor deze behoefte voor beide groepen zijn om met vrienden te kunnen praten en om met Marokkanen in Marokko te kunnen communiceren.

De laatste vraag die hier wordt behandeld heeft te maken met de relatie tussen taal en etniciteit. Aan de respondenten werd gevraagd of iemand wel als Marokkaan beschouwd kan worden als hij alleen Nederlands spreekt. Meer dan 70% antwoordt bevestigend. Als kenmerken die laten zien of iemand Marokkaans is, werden genoemd: kleur (huid, ogen, haar), manier van lopen en manier van praten.

De antwoorden van de Marokkaanse jongeren in Marokko verschillen veel van die van de Lombokse groep. Op de vraag wat ze zouden gebruiken om eerste contacten te leggen met leeftijdgenoten was het antwoord bij iedereen het Tarifit Berbers.

Het antwoord op de vraag of iemand die geen Marokkaanse taal spreekt nog als Marokkaan kan worden beschouwd werd door 75% ontkennend beantwoord. Sommige respondenten die bevestigend antwoordden, voegden als commentaar toe dat veel kinderen van migrantenfamilies geen Berbers of Marokkaans Arabisch spreken, en toch zeker Marokkanen zijn.

Met betrekking tot de rol van taal in identiteit, geeft 50% aan dat een echte Marokkaan iemand is die Arabisch en Berbers spreekt, 40% beschouwt iemand die alleen Marokkaans Arabisch spreekt wel als Marokkaan, terwijl 11% akkoord ging met de stelling dat iemand die alleen Berbers spreekt Marokkaan kan zijn.

Conclusie

Uit de bovenvermelde resultaten wordt duidelijk dat het Nederlands de meest gebruikte taal is van de Marokkaanse jongeren wanneer het gaat om contacten met leeftijdgenoten, broers en zussen. Ook binnen tweede-generatie-groepen met dezelfde moedertaal wordt het Nederlands het meest gebruikt. Men kan hier spreken van een bekende cyclus in taalgebruik en taalvaardigheid. Hoe meer je een taal gebruikt, hoe vaardiger je in deze taal wordt, en hoe makkelijker deze wordt om te gebruiken.

Het gebruik van het Nederlands vormt geen aanleiding tot de conclusie dat er een verschuiving in de identiteit zou optreden. Men voelt zich Marokkaan zelfs wanneer men geen Marokkaanse taal spreekt.

De antwoorden van de groep in Marokko laten duidelijk zien dat een aantal in Marokko levende jongeren beseft dat jongeren uit de migratie context hun moedertalen kwijt kunnen raken, maar ook in die context blijven zij beschouwd worden als Marokkanen. Echter, de meerderheid van de respondenten in Marokko denkt dat iemand die geen Marokkaanse taal spreekt niet als een 'echte' Marokkaan kan worden beschouwd. Dit verschil met de Lombokse jongeren kan te maken hebben met het feit dat niet iedereen in Marokko besef heeft van de patronen in taalkeuze en taalgebruik van de gemigreerde families.

Beide groepen maken gebruik van de lokaal dominante talen om eerste contacten met leeftijdgenoten te leggen: de meeste Lombokse jongeren maken gebruik van het Nederlands, terwijl de meeste Marokkaanse jongeren in het Rif het Tarifit gebruiken.

Veranderingen in het Berbers in een immigratiecontext

In deze sectie worden de resultaten van de analyse van de kikker-verhalen besproken. Deze verhalen werden opgenomen bij 10 Berberssprekende jongeren uit de Lombokse groep en 18 Berbersprekenden in Noord Marokko.

Nadat we vastgesteld hebben wat voor taalkeuze patronen door sprekers van Marokkaanse talen gehanteerd worden, zullen we naar de taal zelf kijken om te achterhalen wat voor veranderingen zijn opgetreden. Een eerste blik laat zien dat er sprake is van verandering op het woordvormingsniveau: er treedt een simplificatie op van het naamvalssysteem in het Berbers, waardoor meer gebruik wordt gemaakt van de *vrije staat* in plaats van de *gebonden staat*.

In het Berbers zijn zelfstandig naamwoorden die als onderwerp fungeren in de vrije (ongemarkeerde) staat wanneer ze vóór het werkwoord komen te staan:

- (1) *argaz* i-ssawal
de.man hij-is.aan.het.praten
'De man is aan het praten.'

Naamwoorden met de functie van onderwerp zijn in de gebonden staat wanneer ze achter het werkwoord worden geplaatst, zoals in (2a). Een zelfstandig naamwoord met de functie van meewerkend voorwerp, of na een voorzetsel, wordt ook in de gebonden staat uitgedrukt. Bij mannelijke naamwoorden zoals *argaz* 'de man' verandert de eerste klinker *a* (vrije staat) in een *u* (gebonden staat):

- (2) a. i-ssawal *urgaz*
hij-is.aan.het.praten de.man
'De man is aan het praten.'
- b. t-essawal x *urgaz*
zij-is.aan.het.praten over de.man
'Zij is aan het praten over de man.'
- c. taddart n *urgaz*
het.huis van de.man
'het huis van de man'

Het onderscheid tussen vrije en gebonden staat geldt zowel voor mannelijke zelfstandig naamwoorden, zoals *argaz* ‘de man’, als voor vrouwelijke zelfstandig naamwoorden, zoals het voorbeeld in (3) laat zien:

- (3) a. *tamghart* t-essawal
de.vrouw zij-is.aan.het.praten
‘De vrouw is aan het praten.’
- b. t-essawal *temghart*
zij-is.aan.het.praten de.vrouw
‘De vrouw is aan het praten.’
- c. n-essawal x *temghart*
wij-zijn.aan.het.praten op de.vrouw
‘We praten over de vrouw.’
- d. taddart n *temghart*
het.huis van de.vrouw
‘het huis van de vrouw’

Het zelfstandig naamwoord *tamghart* ‘de vrouw’ wordt *temghart* in de gebonden staat.

De opnames van het kikkerverhaal laten zien dat in ruim twee derde van de gevallen waar de gebonden staat wordt gebruikt door jongeren in Marokko, de Lombokse jongeren gebruik maken van de vrije staat. Van de 64 gevallen waarin naamwoorden in de gebonden staat zouden moeten staan, werden 23 correct gebruikt, terwijl de rest in de vrije staat werd uitgedrukt (dus zonder vervanging van de beginklinker). In enkele gevallen werd een naamwoord in de gebonden staat gebruikt terwijl dat in de vrije staat moest zijn. Bij de Marokkaanse groep wordt de gebonden/vrije staat vrijwel op de standaard manier gebruikt. Tabel 1 geeft een samenvatting van deze resultaten.

Tabel 1: zelfstandige naamwoorden in de vrije en gebonden staat

	aantal informanten	aantal znw. die in de gebonden staat zouden moeten staan	aantal znw. in de gebonden staat	aantal znw. ten onrechte in de vrije staat	aantal znw. ten onrechte in de gebonden staat
Marokko	10	170	165 (97%)	5 (3%)	0 (0%)
Nederland	10	64	23 (36%)	37 (58%)	4 (6%)

Het langzaam verdwijnen van de gebonden staat is een terugkerende ontwikkeling in de geschiedenis van het Berbers. Het onderscheid vrije/gebonden staat wordt geleidelijk in verschillende Berbers-variëteiten opgeheven.³ Dat betekent dat mensen meer gebruik gaan maken van de vrije staat. In een migratiecontext zou dit alleen maar sneller gaan, omdat veranderingen in contactsituaties in het algemeen sneller optreden dan wanneer er geen taalcontact plaats vindt.

Woordvolgorde

In het Tarifit wordt een zin niet altijd met een zelfstandig naamwoord of een persoonlijk voornaamwoord opgebouwd. Het werkwoord met enkele vervoegingen is vaak genoeg om een idee of een actie aan te duiden, zoals in (3).

- (3) a. i-ttett
hij-is.aan.het.eten
'Hij is aan het eten.'
- b. n-essawal Tmazight
wij-spreken Berbers
'Wij spreken Berbers.'

³ Galland 1979.

In beide zinnen in (3) kan een onderwerp in de vorm van een zelfstandig naamwoord of een persoonlijk voornaamwoord toegevoegd worden, zoals respectievelijk in (4a) en (4b).

- (4) a. Heddu i-ttett
Heddu hij-is.aan.het.eten
'Heddu is aan het eten.'
- b. neccin n-essawal Tmazight
Wij wij-spreken Berbers
'Wij spreken Berbers.'

Wanneer wel of geen nomen of pronomen wordt gebruikt, hangt af van pragmatische redenen. Bijvoorbeeld wanneer een verteller net de naam van het kind (de protagonist in het Kikkerverhaal) heeft genoemd, verschijnt de volgende zin zonder deze naam, zoals in (5).

- (5) ij n uh'enjir i-tt'es. i-*kkar* dd ghar ssbeh' *i-ufa* walu qarqra.
een van kind hij-is.aan.het.slapen. hij-opstaan naar ochtend hij-
vond niets kikker
'Een kind is aan het slapen. Toen hij 's ochtend wakker werd,
zag hij dat er geen kikker was.'

Wanneer een nomen of pronomen wordt gebruikt met de functie van onderwerp, dan kan het vóór of na het werkwoord komen, zoals het volgende voorbeeld laat zien.

- (6) *aqzin* i-ghd'el tenni di t-ennufar *tqarqra*.
de.hond hij-laat.vallen die in zij-verstopte de.kikker
'De hond liet dat ding (de pot) vallen waarin de kikker zich
verstopte.'

Het naamwoord *aqzin* 'de hond' wordt vóór het werkwoord in de hoofdzin geplaatst, terwijl in de bijzin *tqarqra* 'de kikker' na het werkwoord komt te staan. In een bijzin is de volgorde werkwoord-naamwoord verplicht. In (7) zijn de beide zinnen hoofdzinnen, waar een naamwoord voor of na het werkwoord geplaatst mag worden:

- (7) *aqzin* nni i-ssenzezz tacejjart nni. t-ewd'a dd *taghrast* nni.
 de.hond die hij-bewegen de.boom die. Zij-vallen hiernaartoe
 de.bijenkorf die
 'De hond schudde de boom. De bijenkorf viel.'

In (7) is het meer een kwestie van prominentie van informatie, of van het naar de voorgrond plaatsen van bepaalde informatie. De bijenkorf is een klein detail in het verhaal en wordt hier niet in de eerste positie gebruikt, d.w.z. vóór het werkwoord. Wanneer twee naamwoorden in twee opeenvolgende zinnen voor het werkwoord worden geplaatst, is er vaak sprake van een 'contrastieve' functie, zoals in (8).

- (8) ah'armuc nni i-gga reh'wayej. aqzin nni ira i-ttcumma.
 het.kind die hij-deed dingen. de. hond die was hij-is.aan.het.
 ruiken
 'Het kind deed iets. De hond was aan het ruiken.'

Deze voorbeelden geven een idee over de variatie in woordvolgorde, met name dat het onderwerp zowel voor als na het werkwoord kan komen. De basis-woordvolgorde in de hoofdzin in het Berbers is vs(o).⁴ Deze uiteenzetting volstaat om te komen tot een vergelijking van de woordvolgorde bij jongeren in Lombok en hun leeftijdgenoten in Marokko.

In deze analyse worden alleen declaratieve hoofdzinnen met een werkwoord in beschouwing genomen. Een complexe zin met meerdere werkwoorden wordt als een zin geteld. Zo wordt de uiting in (6) als een sv zin beschouwd.

⁴ Galand 1979 beweert dat in tegenstelling tot andere Berbervariëteiten, de basisvolgorde in Toareg svo is. Cadi 1997 heeft dezelfde mening. Voor een uitgebreide analyse van woordvolgorde in het Tarifit Berbers, zie El Aissati (ter publicatie aangeboden).

Tabel 2: Zinstypen in vertellingen van Marokkaanse jongeren in Marokko en in Lombok (pers. = persoonlijk, nw. = naamwoord, vnw. = voornaamwoord)

	aantal informanten	aantal zinnen	totaal sv	totaal vs	zinnen met pers. vnw. als onderwerp	zinnen zonder nw. of pers. vnw. als onderwerp
Marokko	18	1108	296 (26,7%)	207 (18,7%)	26 (2,3%)	579 (52,2%)
Nederland	10	485	126 (26%)	47 (9,7%)	33 (6,8%)	279 (57,5%)

Een eerste opmerking die valt te maken is het grote aantal zinnen zonder afzonderlijk onderwerp bij beide groepen. Van de 1108 zinnen van de Marokkaanse groep waren er 605 zinnen zonder een zelfstandig naamwoord als onderwerp. Hiervan waren er slechts 26 gevallen (2,3%) met een persoonlijk voornaamwoord als onderwerp. De rest waren zinnen met een onderwerp vóór het werkwoord (296), of na het werkwoord (207). Van de 485 zinnen van de jongeren in Lombok hadden slechts 33 zinnen (6,8%) een persoonlijk voornaamwoord als onderwerp. 279 hadden geen zelfstandig naamwoord of persoonlijk voornaamwoord als onderwerp.

Met betrekking tot het gebruik van sv scoren de beide groepen vrijwel gelijk voor wat betreft het aandeel van sv in het totaal (26% en 26,7%). Wat betreft de vs volgorde zijn er wel verschillen: 18,7% van alle zinnen van de Marokkaanse groep zijn in de vs volgorde, terwijl deze volgorde in 9,7% wordt waargenomen bij de jongeren in Lombok.

Dit resultaat is niet verrassend wanneer we naar andere talen in contact kijken. Zo werd deze tendens van verschuiving naar sv waargenomen voor verschillende talen, zoals het Turks in Nederland, Marokkaans Arabisch in Nederland, en Nubisch in Egypte in contact met Egyptisch Arabisch.⁵ Deze verschuiving in de woordvolgorde

⁵ Zie El Aissati 1997, Schaufeli 1995 en Rouchdy 1989.

kan wellicht gedeeltelijk verklaard worden door een beroep te doen op de dominante taal. In schriftelijk Nederlands ligt de frekwentie van sv rond 60%,⁶ in Egyptisch Arabisch is de basis woordvolgorde sv (in contrast met het Standaard Arabisch waar de volgorde vs is).

Conclusie

Het onderzoek naar taalkeuzepatronen en taalstructuur van het Tarifit Berbers laat zien dat er veranderingen zijn opgetreden op verschillende niveaus. De Marokkaanse jongeren, ongeacht hun moedertaal, maken bijna exclusief gebruik van het Nederlands als zij met elkaar spreken. Ook wanneer men geen Marokkaanse taal spreekt, blijft een Marokkaan als zodanig beschouwd binnen de Marokkaanse gemeenschap: het kennen/spreken van een Marokkaanse taal is dus geen voorwaarde om als lid van de Marokkaanse gemeenschap te functioneren. Er zijn ook andere kenmerken dan de taal zelf die het lidmaatschap van deze gemeenschap bepalen, zoals huidskleur, accent in het Nederlands, en gedragskenmerken zoals de manier van lopen en kleden.

Wat betreft de taal zelf werd geconstateerd dat het Berbers van de Lombokse jongeren veranderingen heeft ondergaan, op het niveau van woordvorming en woordvolgorde.

⁶ De Schutter 1974.